

ƏRƏB DİLİNDƏ ÖN QOŞMALARIN BƏZİ LEKSİK-QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş: Rus dilində olduğu kimi ərəb dilində də ön qoşmalar geniş şəkildə işlənir. Burada ön qoşmalar ismi yalnız yiyəlik hal vasitəsilə idarə edir. Ərəb dilində ön qoşmalar mövzusu uzun müddətdir ki, tədqiqat obyekti olaraq qalmaqdadır. Bir çox ərəb və əcnəbi dilçilər ön qoşmaların müxtəlif xüsusiyyət və vəzifələrini araşdırmış, həmin məsələlər barədə öz fikir və mülahizələrini bildirmişlər. Lakin bu məlumatlar müasir elmi qrammatikanın tələbləri səviyyəsində deyildir.

Əsas hissə: Ön qoşmaların elmi təhlili sahəsində R.Ş.Şarafuddinovanın tədqiqatlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bununla belə geniş leksik çalarlıqlara və qrammatik xüsusiyyətlərə malik olan ön qoşmaların bəzi məsələləri barədə fikir söyləməyə ehtiyac duyulur. Bu məqalədə qarşıya qoyulan əsas məqsəd ərəb ədəbi dilindəki ön qoşmaların qaranlıq qalan bir neçə leksik-qrammatik cəhətlərini araşdırmaqdır.

Sayının çoxluğu, leksik mənalарının rəngarəngliyi, cümlə üzvləri arasında yarandığı sintaktik və semantik əlaqələrin zənginliyinə görə ön qoşmalar köməkçi sözlər içərisində xüsusi mövqe tutur. Digər köməkçi sözlər kimi ön qoşmalarının da əsas leksik xüsusiyyətlərindən biri onların tam leksik mənaya malik olmayıb, dildə ayrılıqda işlənməməsi və müstəqil cümlə üzvü ola bilməməsidir. Ön qoşmalar yalnız qoşulduqları sözlə birlikdə cümlə üzvü ola bilər və müxtəlif cümlə üzvləri arasında rabitə yarada bilər. Belə ki, ön qoşmaların köməyi ilə cümlədə obyekt, zaman, məkan, səbəb, məqsəd və s. kimi münasibətlər meydana çıxır. Qeyd etmək lazımdır ki, ön qoşmalar leksik mənalarından tamamilə məhrum deyildir. Bu mənalar yaranma tarixinə görə daha qədim ön qoşmalarda zəif, nisbətən sonra yaranarlarda isə aydın şəkildə təzahür edir. Həmin xüsusiyyət birincilərin öz mənşələrindən uzaq düşmələri, ikincilərin isə genetik əlaqələrini saxlamaları ilə əlaqədardır.

İkinci qrup ön qoşmalarla müqayisədə birincilərin leksik mənalарını müəyyənləşdirmək daha çətindir. Digər tərəfdən sonra yaranmış ön qoşmalar çox zaman bir anlayış ifadə etdikləri halda, qədim mənşəli ön qoşmalar polisemantikdir. Bu, onların daha uzun inkişaf yolu keçərək yeni-yeni çalarlıqları qazanmaları ilə izah olunur.

Həmin ön qoşmalar çox rəngarəng, hətta bəzən bir-birinə zidd mənalar ifadə edir. Bu mənalar ön qoşmaların əmələ gətirdikləri birləşmələrdə aşkara çıxır. Birləşmədə ön qoşmaların mənalарı bir tərəfdən idarə edən, digər tərəfdən isə idarə olunan sözlərin mənalарı ilə müəyyənləşir.

Ərəb dili ön qoşmalarının digər xüsusiyyətləri barədə danışmadan əvvəl onların miqdarı, bir ön qoşma kimi onları ayırmağa imkan verən meyar haqqında, həmçinin təsnifatı haqqındakı fikirlərlə tanış olmaq lazımdır. Tədqiqatlar göstərir ki, həmin məsələlər ərəb dilçiliyinin mübahisəli məsələlərindəndir. Təkcə ərəb ənənəvi qrammatika əsərlərində ön qoşmalarının miqdarı barədə üç fikir mövcuddur. Alimlərin bir qismi onların sayının on yeddi, başqa bir qismi on doqquz, üçüncü bir qismi isə iyirmi olduğu fikrini irəli sürür.

Sovet ərəbşünaslığında da ön qoşmaların miqdarı məsələsi mübahisəli olmuşdur. Bunun başlıca səbəblərindən biri ərəb dilində ön qoşmaların miqdarının sabit olmaması, yeni-yeni sözlər hesabına onların sayının daim artmasıdır. Bəzi mənbələrdə onların əllidən artıq olduğu göstərilir. R.Ş.Şarafuddinova isə özünün «Принципы выделения предлогов в современном арабском языке» adlı məqaləsində ərəb dilində səksən bir ön qoşma işləndiyini qeyd edir.

Fikrimizcə, hazırda ərəb dilində yüzdən artıq ön qoşma işlənir. Burada ön qoşmaların, xüsusən düzəltmə ön qoşmaların bir qismi keçid mərhələsində olduğu üçün, başqa sözlə hələ tam sabitləşmədikləri üçün onların sayı barədə dəqiq rəqəm göstərmək mümkün deyil.

Ərəb ənənəvi qrammatika əsərlərində الجرواف başlığı altında sovet müəlliflərinin dərsliklərindən bizə məlum olan ön qoşmalarla yanaşı yiyəlik hal tələb edən bir sıra digər ədat və bağlayıcılar (لعل، رب، لولا، متى، كي، ت) da şamil edilir. Bu ondan irəli gəlir ki, həmin sözləri qruplaşdırarkən yalnız qrammatik xüsusiyyətlər nəzərə alınmış, onların yiyəlik hal tələb etmələri əsas götürülmüşdür. Nəticədə leksik mənə və sintaktik vəzifələrinə görə bir-birindən aydın şəkildə fərqlənən müxtəlif qrup sözlər eyni bir bəhsə daxil edilmişdir. R.Ş.Şarafuddinova adı çəkilmiş məqaləsində çox haqlı olaraq ön qoşmaların başqa nitq hissələri içərisində mövqeyini və yiyəlik hal tələb edən digər sözlərdən fərqi müəyyənləşdirmək üçün bir meyar kimi onların leksik-qrammatik və sintaktik xüsusiyyətlərini əsas götürmək fikrini irəli sürür.

Fərdi leksik mənalarla malik ön qoşmaları birləşdirən səciyyəvi leksik-qrammatik xüsusiyyət onların iki anlayış arasında müxtəlif nisbi (relyativ) münasibətlər bildirməsidir. Ön qoşmaları müstəqil mənalı sözlər arasında nəinki müxtəlif münasibətlər bildirir, habelə həmin münasibətlərin məzmunu və səciyyəsinə də açıb göstərir. Ön qoşmaların bu xüsusiyyəti və fərdi leksik mənalарı onları digər köməkçi sözlərdən fərqləndirməyə imkan verir.

Ön qoşmaların ən mühüm sintaktik vəzifəsi isə müstəqil mənalı sözlər arasında əlaqələndirici ünsür kimi işlənməsindən ibarətdir. Onların əmələ gətirdikləri birləşmələr adətən üç sözdən ibarət olur ki, burada ön qoşma orta mövqe tutur. Ön qoşmalar vasitəsilə bir-biri ilə əlaqələndirilən sözlər həmciins sözlər ola bilmir. Onlardan biri idarə edən, o biri isə asılı söz olur. Belə birləşmələrdə ön qoşmalar əvəzinə başqa köməkçi sözlərin, o cümlədən (رب، لولا، و) (və s. işlədilməsi sözlər arasında ayrı sintaktik əlaqələrin meydana gəlməsinə səbəb olur. Beləliklə, yuxarıda göstərilmiş köməkçi sözləri leksik mənə və sintaktik xüsusiyyətləri baxımından deyilən şərtlərə uyğun gəlmədikləri üçün ön qoşmaları daxil etmək mümkün deyil.

³⁰ BDU:Şərqşünaslıq fak.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ə.Məmmədov. Ərəb dili. Azərtədrisnəşr, 1962, s.80.
2. Восточная филология современном арабском языке. М., 1971, с.203.
3. M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Azərtədrisnəşr, 1963, s.221.
4. H.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1966, s.93.
5. Azərb. SSR EA. Müasir Azərbaycan dili, II c. Bakı, 1980, s.409.
6. Б.М.Гранде. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 1963, с.408.
7. Р.Ш.Шарафуддинова. Принципы выделения предлогов в современном арабском языке. Восточная филология. М., 1971, с.203.
8. Б.М.Гранде. Введение в сравнительное изучение семитских языков. М., 1972, с.395.
9. А.А.Ковалев, Г.Ш.Шарбагов. Учебник арабского языка. М., 1960, с.477.
10. Р.Ш.Шарафуддинова. Семантическая характеристика взаимодействия глагола с предлогами в современном арабском языке. М., 1965, с.425; 429.
11. Р.Ш.Шарафуддинова. Глагольных управление в современном арабском литературном языке. Семитские языки, вып. III, М., 1976, с.182.
12. Б.З.Халидов. Учебник арабского языка. Ташкент, 1965, с.92.
13. عباس حسن. النحو الوافي. القاهرة ١٩٦٣.
14. الشيخ مصطفى الغلاييني ١٦٥ ص، ٣٣٨ ص.
15. جامع الدروس العربية، بيروت ١٩٦٣.
16. المعلم رشيد الشرتوني، مبادئ الحريية، بيروت ١٩٦٣.

XÜLASƏ

Bu məqalə bu mövzuda ən aktual problemləri vurğulamağa çalışır. Bu məqalədə ilk növbədə müasir ərəb dilində yüzdən çox ön qoşma olduğu və onların sayının durmadan artdığı vurğulanır. Müəllif ərəb qrammatik ənənəsindən fərqli olaraq həm də hesab edir ki, köməkçi sözlər ön qoşmaların leksik-qrammatik və sintaktik göstəricilərinə uyğun gəlmir və buna görə də onları ön qoşma kimi təsnif etmək olmaz.

Daha sonra qeyri-münasib ön qoşmalarının əmələ gəlmə yollarını və ümumilikdə ön qoşmalarının həm adlar, həm də fellərlə sintaktik əlaqəsinin bəzi məsələlərini qısaca olaraq qeyd edirik.

Açar sözlər: *təsiri feillər, vasitəli tamamlıq, vasitəsiz tamamlıq, təsirlik və yiyəlik hallar, düzəltmə ön qoşmalar.*

РЕЗЮМЕ

В этой статье делается попытка осветить самые насущные проблемы данной темы. Здесь прежде всего указывается на наличие более ста предлогов в современном арабском языке и на то, что число их постоянно растёт. В отличие от арабской грамматической традиции автор считает также, что служебные слова не соответствуют лексико-грамматическим и синтаксическим показателям предлогов, и следовательно, их нельзя отнести к числу предлогов.

Далее вкратце рассматриваются пути образования несобственно предлогов и некоторые вопросы синтаксической связи предлогов вообще как с именами, так и с глаголами.

Ключевые слова: *переходные глаголы, косвенное дополнение, прямое дополнение, винительный падеж, родительный падеж, производные предлоги*

SUMMARY

In this article an attempt is made to highlight the most pressing problems of this topic. First of all, it points out that there are more than a hundred prepositions in modern Arabic and that their number is constantly growing. In contrast to the Arabic grammatical tradition, the author also believes that service words do not correspond to the lexico-grammatical and syntactic indicators of prepositions, and therefore they cannot be classified as prepositions.

In the following, the ways of formation of non-self prepositions and some questions of syntactic connection of prepositions in general with both names and verbs are briefly discussed.

Key words: *transitive verbs, indirect object, direct object, accusative case, genitive case, derivative prepositions*

Rəyçi : dos. N.Əfəndiyeva